

Oponentský posudek habilitační práce:

Olga FEJTOVÁ, *Měšťanská knižní kultura raného novověku ve středoevropském kontextu (příklad měst pražských)*. Ústí nad Labem 2017 (rukopis, 544 stran)

Předkládaná habilitační práce Olgy Fejtové je souborem celkem 27 studií, vzniklých v období let 1991 až 2015, tedy v posledním čtvrtstoletí, převážná většina pak vyšla mezi léty 2000 až 2010, tj. v prvním desetiletí 21. století. Už to dostatečně dokládá autorčin trvalý zájem o danou problematiku, aniž by přitom setrvala na stejných pozicích. Základem tohoto zájmu se stala již diplomová práce obhájená v roce 1984 (Olga Fejtová, *Studie k hospodářské, sociální a kulturní struktuře města Loun v době předbělohorské*), na kterou postupně navázaly studie vydávané v českých i zahraničních periodikách či sbornících nejrůznějšího zaměření a v různých jazycích – předkládaný soubor obsahuje vedle 11 studií v českém jazyce celkem 13 studií německých a navíc dvě polské a jednu francouzskou.

Během doby narůstal nejen počet autorčiných studií, ale rozšiřoval se i jejich záběr jak chronologický, tak geografický a tematický – od výzkumu předbělohorského období tak O. Fejtová postupně přešla i ke studiu následného období 17. století a ke zkoumání změn, které přinesly do českých zemích a měšťanského prostředí pobělohorské poměry, současně se vedle českého prostředí věnovala i vývoji v německém, slovenském, polském a maďarském, tj. středoevropském kontextu, a konečně soustředila pozornost i na různé další otázky. Centrem zájmu O. Fejtové se staly zejména měšťanské knihovny a měšťanská knižní kultura, přičemž její studie rozhodně nespádají do kategorie knihovnických, ale dokonce ani klasicky pojatých knihovědných prací – naopak jsou dokladem jejich překonání, resp. doplnění ve smyslu interdisciplinárního pojetí a zaměření na mnohem širší spektrum otázek, kdy jsou knihovědné otázky sledovány nejen v souvislosti s dějinami literatury, vzdělanosti, umění, řemesel či obchodu, ale zejména v souvislosti s dějinami mentalit, každodennosti, gender history nebo mikrohistorií. Přestože výzkum zejména měšťanských knihoven navazuje v českém prostředí již na tradice kulturního dějepisu z druhé poloviny 19. století, od druhé poloviny 20. století (a zejména od jeho osmdesátých let) nabývá nového zaměření a rozvíjí se především v intencích kulturně historického výzkumu (pozornost je současně věnována také knihovnám šlechtickým a církevním, resp. knihovnám duchovních). Řeší se tak otázky nejen existence a výskytu knihoven, ale i další funkce knih, vztahu jejich majitelů k nim, v případě měšťanských knihoven i otázky možného vlivu knihoven intelektuálních či šlechtických, souvislost knihoven se vzděláním majitelů nebo vzděláním potomků, vazba mezi výrobou na jedné straně a distribucí a recepcí na druhé straně (v kontextu kulturního transferu) – přičemž právě výzkum měšťanských knihoven patří k nejrozvinutějším, a to jak v zahraničí, tak českém prostoru, kde právě díky pracím O. Fejtové získal výrazné impulsy. Zajímavé jsou rovněž otázky, kde se knihy tiskly a získávaly (tj. na jakých knižních trzích), nakolik měšťané nakupovali novinky nebo měli antikvární tituly, jak ovlivňovala recepci cenzura nebo zda fungovaly zápůjčky. V českém prostředí pak kromě toho vyvstávají rovněž specifické otázky související s místním vývojem, tj. vliv konfesionalizace na četbu či oběh knih a recepce prohibitní literatury.

Tyto problémy autorka připomíná v Úvodu (s. 1–5), ale zejména je řeší v následujících studiích, tematicky rozdělených do několika celků. První z nich, nazvaný „Metodologická východiska“, obsahuje hned dva příspěvky, věnované základnímu typu pramene, využívanému

jako východisko výzkumu měšťanské, resp. knižní kultury v raném novověku, tj. pozůstalostním inventářům a testamentům (které jsou posléze využívány a zmiňovány i v dalších příspěvcích). Autorka v nich přináší rekapitulaci badatelského zájmu o tyto prameny (vzhledem k zaměření na měšťanské prostředí ovšem pomíjí prostředí duchovenské a šlechtické, pro něž – i když pro šlechtické ojediněle – byly tyto prameny rovněž využívány), přičemž vyzdvihuje nástup nových kulturních dějin v 70. a 80. letech 20. století (zejména v souvislosti se zájmem o dějiny hmotné kultury a dějiny každodennosti) a význam konference ve Wageningen 1980, jejímž výsledkem byl sborník *Probate inventories*, připomíná metodická specifika pozůstalostních inventářů (která jsou opět platná i pro další prostředí) i hlavní směry jejich využití (v podobě studií i edic), včetně využití kvantitativních metod při jejich výzkumu, a zejména shrnuje výzkum v SRN, Čechách, Polsku i Maďarsku a na Slovensku, případně v dalších zemích (s uvedením nejdůležitějších témat či tendencí a literatury, přičemž mezi nimi zaujímají významné místo i její práce) a nastiňuje i další úkoly. Důležitým aspektem, který autorka neopomíjí, je přitom i diskrepance mezi vlastnictvím knih a skutečnou četbou, vystupující do popředí zvláště při využívání inventářů oproti reálně dochovaným knihám, v nichž lze stopy skutečné četby nalézt (např. v podobě poznámek či podržení, ale i různých skvrn, stop vosku apod.); tato možnost však pro měšťanské knihovny (oproti šlechtickým, ale i církevním) zůstává zcela na okraji, a proto je vlastnictví knihy ztotožňováno s četbou, i když reálné doklady jsou alespoň částečně (v podobě zmínek či dokladů v jiných pramenech) též k dispozici. Připomenut je také význam právních souvislostí, a to nejen zohlednění platné právní kodifikace, ale i jejího uplatnění v praxi.

Další část studií O. Fejtové je začleněna do oddílu „Měšťanské knihovny v městech pražských (příklad Nového Města pražského)“ a zaměřuje se na čtenářské zájmy měšťanů Nového Města pražského a jejich proměny v době pobělohorské, související nejen se společenskými a náboženskými proměnami a ekonomickými poměry, ale i s likvidací předchozích soukromých tiskáren a omezenými možnostmi dovozu české protestantské literatury ze zahraničí, přestože součástí knihoven zůstávala i produkce ještě z předcházejícího období. Studium měšťanských knihoven tak získává na významu i v souvislosti s vývojem rekatolizace a germanizace. Významný přesah v rámci středoevropského kontextu pak nabízí srovnání s poměry v protestantském říšském městě Heilbronn, i když na základě dochovaného materiálu nelze vždy zodpovědět stejné otázky, navíc v Heilbronn fungovala veřejná knihovna.

Rozšířený záběr na české prostředí nabízejí dvě studie tvořící oddíl „Měšťanské knihovny v českých městech raného novověku (příklad Loun)“, které současně jsou autorčinými nejstaršími příspěvky v celém souboru, přesto ob stojí ve srovnání s propracovanějšími pracemi pozdějšími. Výběr královského města Louny souvisí s řadou různých okolností: s významem lounské městské školy, na kterou přicházeli studenti z různých oblastí, kteří pak pokračovali ve studiu na pražské universitě, ale i s péčí, jakou věnovalo město školní budově a finančnímu zabezpečení učitelů, či měšťané žákům, nebo s působením významných osobností. Autorka přitom srovnává výzkum lounských měšťanských knihoven (provedený opět na základě inventářů, tentokrát z let 1553–1628) s dalšími městy (a to na základě dosavadních zpracování) – Berounem (J. Vávra), Novým Městem pražským (J. Pešek) a Olomoucí (P. Voit).

Další oddíl, nazvaný „Čtenář v měšťanském prostředí“, pak prohlubuje pohled na prostředí Nového Města pražského a přibližuje různé další aspekty tématu – knihovny nobilitovaných měšťanů a příslušníků měšťanských elit (pro něž byla snaha po posílení společenské prestiže spojena právě s nobilitací), přičemž jsou brány v potaz další okolnosti, zejména otázka celkové kvality výbavy domácností a vlastnictví luxusních předmětů a také materiální reprezentace na veřejnosti. Zvláštní pozornost si zaslouží studie věnovaná novoměstským měšťkám a v souvislosti s tím problematice vzdělání žen v měšťanském prostředí, která byla reflektována i starší literaturou (především J. Janáčkem); O. Fejtová zde vychází z prací Heide Wunder a Marie Bogucké, přičemž zaujme svým střízlivým přístupem k otázkám gender history, shrnuje různé názory na vzdělání žen v raném novověku, využívá dobové slovníky i příručky tzv. Hausväterliteratur, ale zamýšlí se i nad otázkou možností vzdělání. Ve svém textu připomíná jak ženy konzumentky knih, tak tiskařky působící v 17. a 18. století a jejich aktivity, největší pozornost však znovu věnuje vlastnictví knih u žen (opět na základě inventářů pozůstalostí a testamentů), tj. rozsah a obsah jejich knihoven, ale i odkazy v testamentech (určené ženám, ale i stanovené jimi, přičemž sleduje i příjemce odkazů). Cenné je i v tomto případě srovnání Nového Města pražského a Loun.

Nejrozsáhlejším oddílem habilitační práce, zahrnujícím deset studií, je oddíl „Četba v měšťanském prostředí“. Větší důraz je v tomto případě (zejména ve studii „Měšťanský čtenář 17. století a recepce aktuální barokní literatury“) kladen na sociálně ekonomické a studijní zázemí života měšťanů (a to z řad řemeslníků, ale i měšťské inteligence) na straně jedné a na způsoby získávání literatury a přístup k ní na straně druhé (přičemž je konstatován nikoli výrazný vliv ekonomického zázemí), autorka sleduje nejen velikost a tematickou skladbu knihoven a jejich skladbu jazykovou, ale i výskyt „závadné“ a staré protestantské literatury v pozdějším období a výskyt zahraničních tisků, a klade si otázku po čtenářské oblibě aktuálních autorů a recepci knih. Na základě srovnání s německým a polským prostředím pak vidí pražská města jako nedílnou součást evropského měšťanského kulturního prostoru, v němž „navzdory politickému vývoji i uplatňovaným cenzurním opatřením nebylo pražské měšťanské čtenářské prostředí druhé poloviny 17. století odtrženo od vývoje v ostatních evropských oblastech ani od nabídky a možnosti nákupu knih na evropských knižních trzích“ (s. 278) a zahraniční literatura měla dokonce přednost před tisky domácími. Detailně se autorka věnuje výskytu zahraniční literatury v knihovně novoměstské rodiny de Bois, která byla sice výjimečnou, ale jak O. Fejtová doložila, pouze co do rozsahu, nikoli co do obsahu. Cenná je z tohoto hlediska také studie „Norimberské tisky v knihovnách pražských měšťanů a reflexe pragensiálních tisků v Norimberku ve druhé polovině 16. a 17. století“. V dalších textech je sledován výskyt speciálně ať již domácí nebo zahraniční reformované literatury (v souvislosti s náboženskou situací a ideovou základnou pražských měšťanů), literatury zeměpisné, knih obsahujících veduty, resp. obrazová ztvárnění Prahy, školní literatury (tj. učebnic a školní četby, a to i s přihlédnutím k dobovým školním řádům) nebo raně novověkých konverzačních příruček. Zajímavým příspěvkem je i pojednání o Veleslavínově *Kalendáři historickém* z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfí Hory, doplněné edicí pamětních záznamů, které byly do této knihy pořizovány a doplňují tak informace o funkci a recepci vlastněných knih.

Do posledního oddílu, nazvaného „Zahraněční měšťanský čtenář“, bylo zařazeno pět studií, věnovaných měšťanským knihovnám a měšťanské knižní kultuře v Gdaňsku, Norimberku a ve Slezsku v 17. století (i když zvláště Norimberku je věnována pozornost či

zmínka i v některých dalších příspěvcích). V případě Gdaňsku přitom autorka podnikla archivní výzkum, na základě něhož představila tematickou i jazykovou skladbu tamějších měšťanských knihoven, které zkoumala i v souvislosti s činností tiskařských dílen, existencí veřejně přístupné knihovny a dovozem ze zahraničních trhů. Rovněž na základě archivního výzkumu byly detailně zpracovány knihovny norimberské.

Všechny studie O. Fejtové jsou velmi důkladným zpracováním řady otázek, které ovšem zůstávají ve vzájemné souvislosti a postupně vytvářejí a současně s dalšími zpracováními dále dotvářejí celistvý obraz měšťanské knižní kultury v rámci středoevropského prostoru. Výrazem toho je i velmi koncisní shrnutí nejdůležitějších poznatků obsažené v Závěru (s. 539–542).

O tom, že ani uvedeným souborem není zájem O. Fejtové o problematiku knižní kultury vyčerpán, svědčí připojený soupis prací publikovaných společně s Jiřím Peškem a věnovaných opět některým speciálním tématům knih (gramatiky a slovníky, právníká literatura) či autorům (recepce děl M. Luthera, P. Melanchthona, Erasma Rotterdamského), zastoupeným v měšťanských knihovnách. Vhodným doplňkem by byl ještě celkový seznam literatury i pramenů.

Práce Olgy Fejtové vycházejí z dlouhodobé inspirace zahraniční literaturou, současně však představují svým začleněním do středoevropského (zejména německého a polského) kontextu její výrazné obohacení. Vyznačují se důkladným a spolehlivým zpracováním, promyšlenou strukturou, jasným vyjadřováním, kladením zajímavých otázek i přesvědčivou argumentací, jejich předností je i důkladný metodologický přístup. Ten se spolu s detailním průzkumem výchozího pramene, jehož možností i limitů si je autorka zcela jasně vědoma, stává východiskem pro zpracování řady různých témat, jimž již postupně věnovala pozornost a jimiž výrazně přesáhla klasické knihovědné přístupy, ale zohledněním knihovědných aspektů naopak obohatila přístupy kulturně historické. Sama přitom ještě zmiňuje některé možné směry dalšího bádání, zejména co se týče výzkumů dalších zahraničních trhů (v Linci a Vídni), kromě toho by bylo zajímavé srovnání se situací v dalších (českých, ale příp. i zahraničních, zejména rakouských) městech, nebo z hlediska výpovědní hodnoty pramenů (tj. zejména inventářů pozůstalostí, resp. soupisů knih, a to nejen měšťanských) zhodnocení úskalí a limitů při určování titulů knih na základě nich. Vzhledem k tomu, že jsou dochovány (a alespoň částečně zpracovány) také knihovny raně novověkých katolických duchovních, třebaže většinou až z konce 17. a první třetiny 18. století, nabízí se možnost určitého srovnání těchto knihoven s knihovnami měšťanskými, protože většina duchovních právě z měšťanského prostředí pocházela a mohla tedy být knižní kulturou tohoto prostředí ovlivněna.

Z výše uvedeného snad dostatečně vyplývá, že předloženou habilitační práci Olgy Fejtové v podobě souboru studií vzniklých v posledním čtvrtstoletí považuji za jednoznačně přínosnou v rámci nejen domácích, ale i zahraniční historiografie, podle mého názoru rozhodně a jednoznačně splňuje příslušné nároky kladené na práce tohoto druhu v daném oboru, a proto ji velmi ráda **doporučuji k dalšímu řízení**.

V Praze dne 20. října 2017

Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.
Ústav archivnictví a pomocných věd historických
Filosofické fakulty Jihočeské university
v Českých Budějovicích